

UN RETAULE D'OMS, SIGNAT I DATAT (1592-93): EL DEL ROSER DE L'ANTIGA PARROQUIA D'INCA

PERE-JOAN LLABRÉS I MARTORELL

Els primers mesos de l'any passat es va dur a terme una restauració general a l'antiga església conventual de Sant Domingo d'Inca, que és parroquial des de 1962. Els treballs de neteja i restauració dels retaules ens va proporcionar una firma i unes dates que sens dubte poden ser una bona contribució a l'estudi de l'art mallorquí en el segle XVI, i en concret a l'important taller dels Oms, que tantes obres han deixat a esglésies i convents de Mallorca.

Com remarcarem més envant, a l'església de Sant Domingo d'Inca hi ha dipositat un retaule de la Mare de Déu del Roser des de 1983 i que prové de l'antiga parròquia de Santa Maria d'Inca. En procedir a la neteja d'aquest retaule, situat a la primera capella devora la sagristia, el qui feia la restauració, Miquel Celià Pasqual, del taller de Salvador Ramon de Pollença, va trobar la firma de l'autor i dues dates: en un quadret inferior, hi llegí la data de 1592, i al fris que separa l'àtic del cos central del retaule la data més completa, segurament de la fi de l'obra: *a 12 mrs 1592*. Aquesta data és pintada a dreta i esquerra del cap de l'àngel amb ales que ocupa el centre del dit fris, mentre que la firma HOMS se situa sota la cara de l'angelet, de tal forma que qui mira, des de baix, el retaule no pot destriar la signatura de l'autor, per tal com li ho impedeix la cornisa.

Després d'haver pres, doncs, bona nota de la troballa feta el 1993, just quatre-cents anys després de l'acabament del retaule, serà bo fer una mica d'història d'aquest, del seu significat dins l'art mallorquí de final del segle XVI i de les vicissituds que, al llarg dels anys, ha sofert fins arribar a la seva restauració.

1. LA DEVOCIÓ DEL ROSER A MALLORCA I A INCA

Deixem clar, de bon començament, que el retaule no és dedicat només a la Mare de Déu del Roser, sinó també a la Mare de Déu de l'Assumpció. Són dues advocacions marianes, venerades alhora en el retaule, i que donen nom a dues confraries, molt arrelades a l'antiga parròquia de Santa Maria d'Inca.

En la visita pastoral de l'u d'octubre de 1568, sota el pontificat del bisbe Diego de Arnedo, ja s'esmenta a la nostra antiga parròquia l'altar de la benaventurada Verge «de la Rosa»¹.

La devoció a la Mare de Déu del Roser, o de la Rosa, s'estenia a Mallorca des de finals del segle XV per obra dels frares dominics, que entre 1480 i 1517 construeixen la primer capella a la dita advocació mariana a la seva església de sant Domingo de Ciutat. El roser, o rosari, dedicat a Maria consistia a saludar-la cent cinquanta vegades -com qui li oferís una rosa, la flor de l'amor- meditant els quinze misteris de la vida de Jesús, a la qual Maria es va associar singularment. Les cent cinquanta ave-maries es dividien en 15 desenes, cadascuna de les quals era encapçalada per un parenostre i conclouïa amb un Gloria patri. El nombre de 150 evocava també el salteri de David, d'aquí que les quinze parts del rosari fossin anomenades també «saltiri», dins la tradició mallorquina.

Per conrar tal devoció, ben adient als corrents espirituals de la «devotio moderna» que aleshores movien la ment i els llavis dels creients i que es potenciarien encara en la Contrareforma, es formaren confraries de devots que eren agregades espiritualment a l'Orde dels predicadors. Ells, com hem dit, varen ser els propagadors de la devoció del Roser des que Alà de Rupe a la Bretanya (1428-1475) i Jacob Sprenger a Colònia, el 1474, promogueren el rés i les confraries del rosari, a les quals donà l'aprovació pontifícia el papa Sixt IV el 1478.

Del convent i església dominicans de Ciutat, la devoció del Roser s'estengué arreu de Mallorca. Més d'una església de la part forana encarregà un retaule d'aquesta devoció. Tal feren els devots felanitxers el 1498 a Pere Terrencs: li comanaren un retaule de «Nostra Dona del Rosari amb los misteris»².

El retaule havia sorgit en l'Edat Mitjana perquè els misteris celebrats en la litúrgia o les vides santes recontades pels predicadors, i àdhuc escenificades en el teatre religiós, romanguessin davant els ulls del poble feil, en bona part il·lustrat.

Eren la Bíblia del poble vulgar, eren les llegendes àuries i el «Flos sanctorum» exposat perennement a la devoció dels creients.

Una devoció que a Mallorca havia tingut anteriorment els seus retaules era la dels Goigs: el septenari de misteris de la vida de Crist i de Maria, cantats i dansats

¹ L.PÉREZ MARTÍNEZ, *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562-1572)* (Palma de Mallorca 1963-1969), t.II. p. 603.

² G. LLOMPART, *La devoció popular al Rosario en la isla de Mallorca*, «Revista Balear» 40-41 (1975), p. 28; ID. *Nostra Dona de la Rosa y su iconografía en el manierismo mallorquín*, «Estudis Baleàrics» 1986, nº 20, p.63-64).

Fotos Payeras.

en honor de la Mare de Déu. La predel·la del retaule major de la Seu, beneït pel bisbe Berenguer Batle l'u d'octubre del 1346, reproduïa en baix-relleus els set Goigs de Maria. Encara es pot admirar, col·locat per Gaudí damunt el portal del Mirador dins la Seu. També la trona major, obra de Joan de Salas (1531), presenta en set baix-relleus els Goigs de Maria, ja dins l'estil del Renaixement.

La parròquia de Manacor també venerava la Mare de Déu dels Goigs en un retaule decorat amb les set alegries de Maria ³.

A la devoció dels Goigs, tan fruïda pels mallorquins antics i que ha estat font de la mostra més permanent de la poesia catalana, entre culta i popular, fins als nostres dies, li succeí la devoció del rosari, propagada per dominics i després també pels jesuïtes. Els quinze misteris del rosari, prou s'avenien també a formar retaules que inspirassin la devoció dels felcs a perseverar en el rés de les 150 avemaries meditant els passatges principals de la vida de Jesús i de sa Mare.

Ja hem esmentat com el 1498 Felanitx encarrega un retaule a Pere Terrencs amb els misteris del rosari. Dos pintors, pare i fill, que duïen el mateix nom de Mateu López, en feren també diversos, de retaules del rosari. Fins a 11 n'arriba a inventariar el seu catàleg publicat el 1988 ⁴, entre els quals hi comptam el de les monges jerònimes d'Inca, datat devers 1579 ⁵. Els retaules dels López són més aviat de dimensions reduïdes, fora d'un, el que obraren el 1582 per a la parròquia de Binissalem ⁶ i que té fortes semblances amb el d'Inca que ens ocupa. Així una nova pietat, molt acostada a la història evangèlica com volia el Concili de Trento ⁷, començat a aplicar a Mallorca pel bisbe Diego de Arnedo el 1561, s'obria camí gràcies també al taller dels Mateu López, que continuaren els seus deixebles, entre els quals cal destacar Gaspar Oms.

³ En la visita pastoral a Manacor del bisbe Vich i Manrique, del 1597, és esmentat el retaule de N.Sra. del Roser, però el 1626, a la visita del bisbe Baltasar de Borja, s'esmenta el retaule de N.Sra. dels Goigs; igualment en la visita del bisbe Juan de Santander, de 1633, es parla de la capella de N.Sra. dels Goigs, que és a protecció dels jurats; el mateix bisbe el 1638 esmenta altar, capella i retaule de N.Sra. dels Goigs (Visites pastorals a l'arxiu parroquial de la Mare de Déu dels Dolors, de Manacor). Notícies facilitades per Mn. Jaume Cabrer Lliteras

⁴ G. LLOMPART, J.M. PALOU, J.M. PARDO, *Els López dins la pintura del segle XVI a Mallorca*, Palma de Mallorca 1988. Vegeu els n. del catàleg 17, 18, 19, 20, 21, 24, 47, 50, 52, 55, 61.

⁵ *Ibid.* nº 52 p. 92.

⁶ *Ibid.* nº 55, p. 94-95.

⁷ El Concili de Trento en la sessió XXV (desembre 1563) ensenyà que el poble cristià és instruït i confirmat en la veneració assídua i contemplació dels articles de la fe quan veu plasmades en pintures i imatges els misteris de la nostra redempció. Defensava, doncs, la veneració de les imatges perquè conviden al poble a adorar i estimar Déu i a conrar la pietat. Ordenà el bandejament de qualssevol abusos. Així retaules, com els que hem esmentat, del Rosari i del Nom de Jesús, estaven plenament en la línia del Tridentí.

2. LES DUES CONFRARIES QUE COMANAREN EL RETAULE DEL ROSER D'OMS

El diumenge dia 28 de setembre del 1586, el bisbe Joan Vich i Manrique era de visita a la parròquia d'Inca. Per una disposició de tipus econòmic, tenim notícia que els confreres del Roser feien capella i retaule ⁸. Per una visita anterior del mateix bisbe, la de 1578, sabem que la capella del Roser tenia confraria i disposava de bacinca per al seu culte i que era situada a la part dreta, entrant a l'església, cap a mitjan lloc ⁹. Però la capella nova, que era en construcció el 1591, dedicada al Roser, era la primera entrant a mà esquerra, devora el cementiri, i tocant la del Nom de Jesús ¹⁰. A partir del 1643 ja trobam aquesta capella amb la denominació que perdurarà per molt de temps: nostra Senyora del Rosari i de l'Assumpció ¹¹.

Amb aquestes notes de les visites pastorals, podem reconstruir aproximadament l'obra de l'antic retaule del Roser de la parròquia d'Inca. La confraria, documentada el 1578 -tal volta ja era establerta abans a la capella de la Rosa, deu anys enrere-, exposa al bisbe Vich i Manrique el 1586 el seu projecte d'alçar capella i retaule nous, però la capella no es construeix fins al 1591. Aquest any o l'any següent, Oms ja pogué emprendre la tasca de fer el retaule nou que en el quadret de damunt la predel·la, a la part esquerra, que representa el nin Jesús en el temple ensenyant als doctors, porta la data, en un rodolí estès pintat als peus del diví Mestre, de 1592.

Però no va ser la confraria tota sola del Roser que va costejar el retaule ni fou aquesta l'única advocació del nou retaule i capella. La confraria dels honorables paraires de la vila d'Inca, que s'aplegaven en la confraria de l'Assumpció, s'ajuntaren als confreres del Roser per dedicar també el retaule a la seva titular i per dipositar-hi, en un magnífic sepulcre, obert darrere la predel·la i decorat amb dos escuts seus, la imatge jacent de nostra Senyora de l'Assumpció, que avui anomenam «la Mare de Déu morta».

Ja en la visita pastoral del 1568 havia estat manat que es reparàs la imatge de la Mare de Déu de l'Assumpció «vulgo d'agost»¹². És probable que, a partir d'aquesta ordenació, s'encarregàs l'estàtua de la Mare de Déu morta que encara presideix les festes de l'Assumpció a la nostra parròquia major ¹³. En la visita del 1586 ja hi ha documentada la confraria de l'Assumpció dels honorables paraires. Aquests formaren col·legi propi, separant-se del de Ciutat, el 7 de maig del 1590. Aleshores feren constar que la seva confraria datava «de temps antiquíssim». Entre els actes

⁸ *Liber visitationis* del bisbe Vich i Manrique 1586-1589, a ADM, Reg.V, Part.V, f. 51.

⁹ P.J. LLABRÉS, *Culte i devoció a santa Maria, Mare de Déu a Inca, a Santa Maria a Inca. L'art marià inquer*, Inca 1992, p. 28.

¹⁰ *Ibid.* p.28-29.

¹¹ *Ibid.* p. 29.

¹² Vegeu nota 1.

¹³ Vegeu el n.44, p. 91, del catàleg citat *Santa Maria a Inca...* i el meu art. *Culte i devoció...*, p.28.

de culte, en què participaven, destaquem les processons de la festa de l'Assumpció i del Corpus en les quals portaven la imatge jacent de nostra Dona ¹⁴.

Per les visites pastorals de 1578 i 1586, sabem que aquesta imatge de la Mare de Déu d'agost era estotjada en la capella de sant Pere, però el 1591 la trobam a la capella de sant Blai, segurament perquè feien el nou retaule de l'Apòstol ¹⁵. D'aquesta col·locació provisional, passà el 1593 a ocupar el bell sepulcre que Gaspar Oms havia pintat i que s'obria i tancava just darrera la predel·la.

Així, doncs, el retaule de nostra Senyora del Roser i de l'Assumpció va ser fruit de l'encàrrec de dues confraries que certament tenien tradició a Inca i anaven pol·lents: ambdues ens han deixat el retaule manierista del Roser més sumptuós i artísticament més valuós de tot Mallorca. La potència econòmica dels comanadors és ben palesa en l'obra ben acabada de tot el retaule tant en la seva estructura com en les pintures i ornamentació.

3. UN RETAULE CONTEMPORANI A INCA: EL DEL NOM DE JESÚS

El retaule del Roser de Gaspar Oms pertany a la mateixa època, comparteix la mateixa florida espiritual i, amb tota probabilitat, és del mateix autor o taller que el del Nom de Jesús. Crec, per tant, que un estudi del retaule de 1593 que ens ocupa ha de fer referència necessàriament a aquesta altra joia del manierisme mallorquí que conserva la parròquia major d'Inca.

El bisbe Arnedo, en la seva primera visita pastoral de 1563, ja havia ordenat a la família dels Llomparts, obrers de la capella, que refessin el retaule i capella del Corpus Christi, altrament se'ls llevaria la titularitat ¹⁶. En la visita de l'any vinent, se'ls commina novament a reparar dins quatre mesos el retaule, aportant-hi una tercera part; les altres dues, les aportarien els honorables jurats d'Inca ¹⁷. Encara la visita de 1572 insisteix que les imatges del retaule del Corpus Christi han de ser adobades ¹⁸.

Va ser en el pontificat del successor del bisbe Arnedo que es donà solució definitiva a tal empresa. En l'esmentada visita de la tardor de 1586, el segon bisbe reformador tridentí de Mallorca, Joan Vich i Manrique, pogué constatar amb goig que es feia «un bon retaule», ajuntant les invocacions del Corpus Christi i del Santíssim Nom de Jesús. Encoratjà l'obra «exhortant en nostre Senyor Jesucrist als honors jurats hi posen la diligentia possible y al poble vulle favorir y ajudar en passar avant les dites obres tant pies y hermoses» ¹⁹.

¹⁴ P. LLABRÈS, *Culte i devoció a Santa Maria...*, p. 28.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ L. PÉREZ, *op.cit.*, p. 588.

¹⁷ *Ibid.*, p.595.

¹⁸ *Ibid.*, p.612.

¹⁹ *Liber Visitationis* del bisbe Vich i Manrique 1586-1589. ADM, f.47.

Pel que es desprèn de l'exhortació d'aquest bon prelat, que tant malavejà en el seu llarg pontificat (1574-1604) per elevar el nivell espiritual del poble mallorquí afavorint conjuntament la creació artística, varen ser els jurats d'Inca i el poble que costejaren el retaule del Nom de Jesús. Certament la confraria que tenia cura de la capella -el patronatge dels Llomparts ja no és esmentat el 1586- degué promoure la construcció del retaule. El seu nom titular ja devia unir el del Corpus Christi, antic, al del Nom de Jesús. Aquesta advocació havia estrenat confraria a Palma, a Sant Domingo, pocs anys abans, el 1581. La primera confraria del Nom de Jesús havia estat fundada a Saxònia, pels dominics, l'any 1400. Cal recordar que els franciscans eren també grans propagadors d'aquesta devoció, sobretot a partir de la predicació de sant Bernadí de Sena. Les confraries del Nom de Jesús celebraven la festa principal l'u de gener, festa que aleshores tenia la denominació de la Circumcisió del Senyor, misteri representat en el quadre central del retaule inquer que historiam. Segons el P. Llompart va ser Inca la primera de les viles mallorquines que tingué altar i retaule del Nom de Jesús ²⁰. Assenyalem que, com a Inca, també a Campos el Corpus Christi i el Nom de Jesús eren venerats al mateix altar ja el 1569 ²¹.

El retaule del Nom de Jesús d'Inca porta, com a data del seu acabament: «fet a XI de mars de 1587», escrita gairebé en el centre del quadre principal. En el fris que separa l'àtic del cos central s'hi veu, en el centre, el trigramma del Nom de Jesús IHS, flanquejat a cada banda, a l'indret central dels dos carrers laterals, per dos escuts amb el calze i l'Hòstia a damunt, emblema de la confraria del Santíssim Corpus Christi.

Aquest retaule del Nom de Jesús, acabat sis anys justs abans del del Roser que estudiam, pertany de fet al retaule-rosari segons la classificació que dels retauls del segle XVI va fer Martín González i que Margalida Escanellas va seguir en l'estudi publicat per l'Ajuntament d'Inca el 1991 ²². Entre els dos retaules s'hi nota una gran semblança, gaudeixen ambdós d'una perfecció artística que els vingué sens dubte de la suficient aportació econòmica que pogueren fer a l'artista i taller els jurats d'Inca i les confraries que hem esmentat i que en aquells moments devien gaudir d'una empenta religiosa i d'una disponibilitat econòmica notables.

El retaule del Nom de Jesús presenta, com el del Roser, un conjunt de tretze escenes de la vida de Jesús, que enrevolten el misteri central de la Circumcisió, ambientada per l'himne de sant Pau a Fil 2,10: «Que tothom al cel, a la terra i davall la terra doblegui el genoll al Nom de Jesús». Efectivament el cel és representat pel trigramma de IHS amb aurèola i envoltat d'àngels; a la terra es fa la circumcisió del

²⁰ G. LLOMPART, *Devoción e iconografía popular del Nombre de Jesús en la isla de Mallorca*, «Mayurka» VII, 1972,p.56-9.

²¹ L. PÉREZ, *op.cit.*, p.107.

²² J.J. MARTÍN GONZÁLEZ, *Tipología e iconografía del retablo español del Renacimiento* (Valladolid 1964); M.ESCANELLAS BONAFÉ, *Arquitectura religiosa a Inca i als seus voltants* (Inca 1991), p. 45, 49.

nin Jesús per part del sacerdot de la Llei antiga en presència de Maria i Josep, mentre a baix un monstre representa l'infern, derrotat pel poder del Nom de Jesús. Les tretze escenes, sense ordre cronològic, es distribueixen així en el retaule: l'àtic presenta tres esdeveniments: en el frontó semicircular de la part central, el baptisme i les temptacions de Jesús; als laterals, l'empresonament de Jesús i la seva mort a la creu. En el carrer dret, de dalt a baix: Jesús escarnit pels soldats, davant el Sanedrí, l'oració a l'hort de Getsemaní i la flagel·lació. En el carrer esquerre, també de dalt a baix, l'enclavament de Jesús a la creu, l'Ecce Homo, la coronació d'espines i l'última Cena. A la predel·la hi ha la presentació de Jesús al temple i la fuga a Egipte. Mentre el carrer central podem dir que pertany al cicle del Nom de Jesús: des de la infantesa fins a l'inici del ministeri públic, els carrers laterals -de 10 escenes- presenten el cicle de la Passió, estretament vinculada per la devoció medieval a la celebració i adoració del Corpus Christi ²³.

Aquest retaule va ser restaurat en el rectorat de Mn. Bernadí Font (1887-1914) ²⁴.

No duu signatura, però se l'ha atribuït a Gaspar Oms. Amb contundència ho escriví Joaquim Bover el 1842: «Aunque no expresa (el retaule) el nombre de su autor, es cierto que este fue Gaspar Homs pues su estilo lo tengo muy conocido» ²⁵.

Jaume Lladó Ferragut, el 1935, també afirma que el retaule del Nom de Jesús d'Inca és de Gaspar Oms, i li atribueix així mateix el del Nom de Jesús d'Algaida ²⁶.

Del mateix parer és Jeroni Juan. Escriví el 1974 que un dels millors retaules de Gaspar Oms era el del Nom de Jesús d'Inca «que dará la pauta para una serie de retablos del mismo tema que se irán sucediendo durante los años en casi todas las iglesias de la isla». ²⁷

Quan s'escometi un estudi seriós de l'obra de Gaspar Oms, caldrà repassar minuciosament el retaule del Nom de Jesús d'Inca per veure si es troba la signatura a algun indret. De totes formes crec que la datació que trobam en aquest i d'una forma simètrica gairebé en el del Roser que estudiam (dia, mes i any) i que acaba de ser descobert, aporta un argument de probabilitat a favor d'un mateix autor per ambdós retaules, a més de l'estudi de la tècnica i característiques formals de la pintura.

²³ G. LLOMPART, *L'ombra de la custòdia és allargada*, en *Eucharistia. Art eucarístic* (Palma 1993), p. 33.

²⁴ P.J. LLABRÉS, *Culte i devoció a santa Maria...*, p. 29.

²⁵ J.M. BOVER, *Misceláneas*, t. 13 (Palma 1842), p. 232 (ms. a la Biblioteca Bartomeu March).

²⁶ J. LLADÓ FERRAGUT, *Rincones de Palma II. Las ventanas del Renacimiento* (Palma de Mallorca 1935), p. 11-12.

²⁷ J.JUAN TOUS, *La pintura mallorquina (siglos XVI al XVIII)*, a *Historia de Mallorca*, coordinada per J. Mascaró Pasarius, tom V (Palma 1974), p. 198. Cal fer notar que hi ha la data errada en aquest article: el retaule inquer és de 1587, i no de 1585. El fragment del retaule del Nom de Jesús a l'església de Ruberts -que J.Juan sembla insinuar que és de Gaspar Oms- és catalogat com a dels López, en el catàleg de la nota 4, nº 35, p. 79.

4. UN RETAULE MANIERISTA DEL ROSER: EL MÉS ESPLÈNDID DE MALLORCA

Es compost aquest retaule per quinze quadres que representen els quinze misteris del rosari a més del quadre central i de l'àtic; la predel·la, com hem dit, formada també per tres quadres dels misteris, s'obri per mostrar el sepulcre de la Mare de Déu morta. Tota l'obra és pintada a l'oli sobre taula.

Els quinze misteris es disposen ordenadament per formar el retuale. Pel carrer esquerre, des de dalt, davallen els misteris de goig: l'Anunciació, la Visitació, el Naixement de Jesús, la seva presentació al temple i el nin Jesús entre els doctors de la llei. Aquest se situa ja entre el quadre central i la predel·la, al costat de la fornícula que, com veurem, es va obrir en el centre del retaule en el segle XIX; aquest misteri cinquè de goig duu escrita la data de 1592, any segurament del començament del retaule.

Els cinc misteris de dolor formen la part inferior del retaule i la predel·la: des de l'esquerra, successivament, l'oració a l'hort, Jesús assotat, coronat d'espines, carregat amb la creu, mort en el Calvari. L'elecció de la predel·la per pintar-hi la Passió de Jesús segueix una pauta medieval, la que hi col·locava el «baró de dolors». Efectivament, el sacerdot celebrant de cara a la predel·la tenia al seu davant el misteri que celebrava, puix l'eucaristia, dins la teologia i l'espiritualitat medievals, eren per excel·lència «Memoriale mortis Domini», memorial de la Mort del Senyor.

Simètricament amb els de goig, es van elevant els de glòria, a partir de la Resurrecció de Crist, que fa joc amb el cinquè de goig, i va seguint i pujant després per l'Ascensió, la vinguda de l'Esperit Sant, l'Assumpció de Maria i finalment la seva coronació per la Trinitat.

El quadre central representa la Mare de Déu del Roser segons el model que ja era clàssic a finals del segle XVI, i que havia estat difós tant pels diplomes d'agregació a la Confraria romana del Rosari com especialment pels gravats de Nicolau Beatrizet (1515-1565), que des de Roma divulgà una iconografia que el P. Gabriel Llopart descriu així: «La Virgen entronizada bajo dosel con corte de representaciones de toda la Cristiandad con ángeles revoloteando repartiendo rosarios y, todo ello, envuelto en un marco constituido por un rosario ornamental de gran tamaño que incluye a todos los misterios» ²⁸.

Aquesta iconografia és calcada en el retaule inquer, llevat que els quinze quadrets dels misteris, que hem descrit, vénen a substituir el rosari ornamental que inclou i enllaça 15 medallons que duen pintats els quinze misteris.

En el retaule inquer Maria és asseguda en trono de domàs vermell, teixit amb dibuixos i amb bella flocadura. Maria sosté amb el braç dret l'infant Jesús tot nu i

²⁸ G. LLOPART, *Nostra Dona de la Rosa...* p. 66. Vegeu la reproducció de dos gravats de Beatrizet a p. 67 i 80.

dret que porta una rosa amb sa mà esquerra sobre el pit de sa mare i ofereix un rosari amb la dreta al grup d'homes de la dreta, mentre nostra Senyora dóna també un rosari al grup de dones que té a l'esquerra. A cada banda de la part alta del trono, dos angelets volant («putti») porten rosaris a cada una de les mans. En el grup d'homes agenollats i en actitud de rebre el rosari, en primer lloc hi ha Sant Domingo de Guzmán i, també en primera fila, un papa (tal volta sant Pius V) i dos prínceps; en segona línia guaiten els caps de dos cavallers, d'un frare i de dos homes; en tercera línia es destrien dos fronts d'homes. Entre les dones, es veu primerament santa Caterina de Siena i 5 dames més, una amb el cap velat i un nin, que una dona porta per sa mà. La part inferior d'aquest quadre central va ser retallat per l'esmentada fornícula oberta al segle passat.

La composició iconogràfica d'aquest quadre ja va ser difosa pel taller dels Mateu López, en diversos retaulets del roser, depenents també dels gravats italians esmentats ²⁹.

El retaule és coronat per l'àtic, que consta de tres parts: la central és un frontó de volta rodona que conté la figura del Pare en actitud d'enviar l'Esperit Sant en forma de colom, com qui disposa tota l'obra de salvació presentada al retaule; i dues aletes que repeteixen l'emblema de quatre lletres enllaçades i compostes: la M de Maria que forma la part exterior mentre l'interior és ocupat pel trigram de IHS (Jesús Salvador del homes): la I ocupa el lloc central incrustada en la H, mentre la S serpenteja sobre les dues precedents. Com direm més envant, trobam aquest mateix emblema al capdamunt del retaule de Loreto de Puigpunyent, signat per Gaspar Oms el 1597.

Com es veu, tota la composició del retaule vol atreure els fidels a la devoció del rosari que és, al cap i a la fi, contemplació de la història evangèlica de Jesús i de sa Mare. Es la iconografia exigida per aquesta devoció, que fa que cristians de totes les classes, adrecin com roses els afectes del seu amor en quinze desenes d'avemaries a nostra Dona del Roser; és iconografia volguda i escampada per la Contrareforma que convida els catòlics a una pietat sempre més sòlida, fonamentada en la història evangèlica. Només dos misteris del rosari, els darrers, no consten en la història bíblica: l'Assumpció de Maria i la seva coronació al cel.

Aquests dos misteris, de tanta devoció en el poble medieval, que els venerava en imatges i representacions teatrals, provenien de textos apòcrifs, singularment del «Trànsit i Assumpció de santa Maria» (s.VI), que influí en la «Legenda aurea» de Jaume de Varazze ³⁰.

²⁹ Vegeu en el catàleg esmentat a nota 4, els retaules de la rectoria de Sencelles (1569), p. 66-7; de Son Servera, p. 68; de l'hospital de Sineu, p. 68 i de Comasema (Orient), p. 71.

³⁰ Llegiu la veu *Assumpció* de J. Romeu i Figueres en el *Diccionari de la literatura catalana* (Edicions 62, Barcelona 1979), p.59-62. L'esmentat apòcrif ha estat publicat al v.17 de «Clàssics del Cristianisme», *Apòcrifs del Nou Testament* (Barcelona 1990), p.325-346.

Ja hem indicat com la predel·la de l'altar del Roser és constituïda per dues portes, que s'obrin migpartint el quadre central de la coronació d'espines de Jesús, i descobreixen el sepulcre de nostra Senyora de l'Assumpció, que amb la del Roser compartia la titularitat del retaule.

El sepulcre servia per estotjar durant l'any la imatge de la Mare de Déu morta, de què ja hem parlat més amunt i que tal volta fou esculpida al mateix temps que el retaule; és certament de les darreries del segle XVI ³¹.

El sepulcre que s'obri darrera la predel·la (230 x 66 cm) és ornat amb les figures de mig cos de Jesús, que té a ses mans una figura petita amortallada de blanc que representa l'ànima de Maria Santíssima, i a cada costat onze apòstols. A la dreta del Salvador, que ocupa el centre just a l'enfront del centre de la predel·la, hi ha sant Pere amb un llibre obert i un salpasser, i cinc apòstols més, dos dels quals porten un llibre, i a l'esquerra, sant Joan evangelista amb una palma a ses mans i 4 apòstols més, dos dels quals llegeixen un llibre. La part inferior de les dues portes de la predel·la és decorada amb dos escuts del gremi de paraires que, com hem dit, formaven confraria de nostra Senyora de l'Assumpció. A la fulla dreta de la porta l'escut presenta les tisores d'abaixar i a la vora àngels músics: tres fan sonar instruments musicals: una viola de gamba tenor, una viola de braç i un sacabutx, mentre un altre àngel canta sostenint un full a ses mans. A la fulla esquerra de la porta ornada amb un altre escut de paraires: les cardes, trobam altres dos àngels músics: un maneja una arpa gran, una arpa senble, d'un sol joc de cordes, unes catorze, que poden fer una octava i poc més i que és un element arcaïtzant dins el conjunt; un altre àngel fa sonar un cornetto, un altre àngel està cantant.

El conjunt musical, pintat a les dues fulles de la porta d'aquest sepulcre, és ben propi de l'època; Gaspar Oms no se l'inventà sinó que certament n'havia vist actuar, de conjunts com aquest. Es un conjunt musical propi de les darreries del s.XVI, un conjunt manierista i anticipador del barroc. Cal incloure'l entre els que des de Venècia, marcaven la pauta arreu d'Europa i als països hispànics concretament. Tret ben hispànic és la presència de l'arpa i de l'arcaica viola de braç. No havien entrat encara els violins.

Els àngels cantants són acompanyats i reforçats harmònicament per la viola de braç, pel cornetto i el sacabutx. Podem deduir que el conjunt musical pintat era a tres o quatre veus més un baix acompanyant, realitzat per la viola de gamba i l'arpa. Així s'introdueix el concepte de baix acompanyant o continu, característic de la música del barroc. ³²

Cal destacar que possiblement aquests dos escuts de paraires siguin els millors entre els pintats i uns del més ben conservats de Mallorca. ³³

³¹ P.J. LLABRÉS, *Culte i devoció a santa Maria...*, p.28,91.

³² La descripció dels instruments musicals l'he d'agrair a Xavier Carbonell.

³³ Podeu veure altres escuts dels paraires en l'obra de B.QUETGLAS, *Los gremios de Mallorca* (Palma 1939; reedició 1980), p. 42-44. A l'autor li passaren per alt aquests dos escuts d'Inca fins que els esmentà a un opuscle que ell i jo publicàrem: *Cofradías gremiales de Inca* (Palma 1962) p. 10.

Cal notar que la decoració del sepulcre de Maria amb la figura dels 11 apòstols envoltant el llit de la Mare de Déu morta -hi manca sant Tomàs que arribà tard a la cita- té precedents en l'obra dels López, que tal volta s'inspiraren en pintures del valencià Joan de Joanes ³⁴ i és fidel a la tradició dels apòcrifs, que pervivia en les representacions medievals del misteri de l'Assumpció. Notau que dia 15 d'agost a la processó d'Inca, organitzada pels paraires, l'apòstol Joan portava la palma ³⁵, com ho feia també a la Seu ³⁶.

Diguem finalment dos mots sobre l'estructura del retaule (3'92 ample per 5m. aprox. d'alt). Es dividit en tres carrers, essent el central molt més ample (1'92 m.) que els dos laterals (1 m.). Els dos laterals queden flanquejats per una doble fila de columnetes adossades amb capitell d'ordre jònic i anell en el seu terç inferior. Hi ha setze parelles en total d'aquestes columnetes. Els 5 quadres que formen la part inferior i predel·la són separats per 6 columnes planes decorades amb grotescos, ben propis de l'estil manierista. La predel·la és separada del cos central per una cornisa estreta. El cos central és separat de l'àtic per un fris ample adornat amb garlandes i tres caps d'àngels amb ales, de bon estil renaixentista ³⁷. Recordam que és en aquest fris, en la part central, on es llegeix la data i la firma de l'autor, «Homs».

L'estructura del retaule inquer recorda molt el del Roser de Binissalem de 1582, ja esmentat, singularment en l'àtic (un frontó de volta rodona i dues aletes) i en el fris; el de Binissalem presenta cinc caps d'angelets.

5. L'AUTOR: GASPAR OMS

Com hem dit al principi, el retaule manierista del Roser d'Inca és datat (1592-1593) i signat per HOMs. Tals dates i tal signatura el fan obra del primer pintor de la família dels Oms, que inaugura una saga d'artistes documentada fins al s.XVIII. Es l'anomenat Gaspar Oms major, que també tingué un fill pintor anomenat Gaspar (menor), hereu de la casa pairal i taller del carrer dels Apuntadors, mort el 1650.

Gaspar Oms, major, autor del retaule que ens ocupa, era fill de Gaspar, mariner de la parròquia de Santa Creu, que el 1565 es va casar amb Margalida Capó, filla de Miquel, que era veí de Bunyola i natural d'Inca. La família Oms era originària probablement del País Valencià ³⁸.

Per l'anàlisi de l'obra que coneixem de Gaspar Oms i dels ja esmentats López, es dedueix la relació de deixeble-mestre. Gaspar Oms devia pertànyer a la mateixa generació de Mateu López júnior (1549-1584) i es podria haver format al taller

³⁴ Catàleg dels López, nota 4, p.78-79. 93.

³⁵ P.J.LLABRÉS, *Culte i devoció a santa Maria...*, p.28.

³⁶ Així ho prescrivia la *Consueta de sagristia*, f.99v-101 (Arxiu capitular de Mallorca)

³⁷ M. ESTARELLAS, *Arquitectura religiosa a Inca...* p. 47.

³⁸ J.JUAN, *op.cit.*, p. 197; vegeu l'entrada *Oms* a la «Gran Enciclopèdia de Mallorca», vol. 12 (1994) p. 84; i Oms, Gaspar *ibid* p. 85-6.

de Mateu López sènior (Còrdova devers 1520-Ciutat 1591). Es pot pensar que Gaspar Oms treballà en el retaule del Roser de Binissalem (1582); hom li ha atribuït l'Anunciació i Jesús entre els mestres de la llei del retaule binissalemer. «La simple contemplació de l'obra coneguda d'aquest pintor» (Gaspar Oms) ens fa veure com una «clara evolució en la pintura dels López»³⁹.

Cal apuntar aquí que el quadre de Ruberts de la Circumcisió del Senyor, té una forta semblança amb la taula central del retaule del Nom de Jesús d'Inca, i es obra dels López (devers 1574).

Obres signades per Gaspar Oms són el retaule del Nom de Jesús d'Algaida (1539)⁴⁰, la Mare de Déu de Loreto de Puigpunyent (30 de maig de 1597), el qual tenia també la predel·la que eren certament les portes d'un sepulcre de la Mare de Déu de l'Assumpció; una Pentecosta, del convent de la Concepció de Ciutat (1598)⁴¹ i una altra a Monti-Sion; una flagel·lació del Senyor (1580) del marquès de Campofranco; el davallament de la creu (1597) a Sant Bonaventura de Llucmajor; el retaule de Sant Onofre de la Real (1601). Se li atribueixen el retaule de Sant Jeroni de la Seu (1593-1600), dues taules del retaule de l'Assumpció (de la Grada) també a la Seu (Anunciació i Naixement de Jesús); una visitació al Museu de Mallorca⁴².

Gaspar Oms morí a Ciutat el 1614 i el mateix any el notari Pere Ribot alçà un inventari del seu taller per manament del fill del pintor, dit també Gaspar. En ell s'hi troba consignat un llibre en italià que contenia l'explicació del rosari⁴³.

Qui va atribuir, sense cap vacil·lació, el retaule que estudiam a Gaspar Oms va ser Jaume Lladó Ferragut, el 1935. El considera «el mejor de los retablos de Homs».⁴⁴

Per tota la seva obra, i significativament pel retaule del Roser d'Inca, Gaspar Oms és un exponent del manierisme que florí entre les acaballes del s. XVI i començament del XVII i que ja preludiava el barroc. La pintura mallorquina del segle XVI depèn dels nous corrents que s'obren camí a València, especialment a partir dels Macip. A València, ciutat la més pol·lent de la corona d'Aragó aleshores i ben relacionada amb la cort napolitana des de mitjan s.XV i amb la dels Borja a Roma, s'hi formaren Mateu López senior, que pogué ser condeixeble de Joan de Joanes⁴⁵, i altres pintors mallorquins. Per bé que documentalment la història d'aquestes relacions artístiques entre València i Mallorca no està fermada, les influències són paleses. A la primera dècada del s.XVI s'havia inaugurat el Renaixement

³⁹ Vegeu catàleg citat a nota 4, p. 51, 95.

⁴⁰ J.LLADÓ, *op.cit.*, p. 11-12.

⁴¹ *Nostra Dona Santa Maria dins l'art mallorquí* (Palma 1988), n. 95, p. 150.

⁴² *Ibid.* n. 10. p. 50.

⁴³ G.LLOMPART, *La pintura medieval mallorquina*, t.IV (Palma 1980) p. 242; ID. *Nostra Dona de la Rosa...*, p. 64.

⁴⁴ J.LLADÓ, *op.cit.*, p. 11.

⁴⁵ Catàleg citat a nota 4, p. 18.

pictòric a la dita ciutat; a partir del 1530 el factor italià s'instal·là definitivament a la pintura valenciana; al final del s.XVI els esquemes medievals són substituïts per fórmules noves del manierisme. Aquesta fou aleshores la tendència predominant, temperada pel romanisme que connecta amb el moviment internacional i el sentit més tens, mogut i colorista del manierisme venecià. La figura mallorquina més important d'aquest període va ser Gaspar Oms, fundador de la saga dels Oms ⁴⁶.

6. PERIPÈCIES DEL RETAULE DEL ROSER D'INCA

La devoció al Roser, documentada a Inca, com hem vist, en el s.XVI a la parròquia va experimentar una crescuda i un desplaçament a començaments del segle XVII. Efectivament L'Orde que més havia propagat la devoció al rosari, la de sant Domingo, obria convent a Inca el 1604. En el conveni signat amb la parròquia, constava que aquesta mantenia la confraria del Roser amb tots els privilegis, però els dominics en la seva església promogueren, com és natural, la devoció al rés del rosari i el culte a la seva titular. El 7 de març de 1666 iniciaren les obres de la capella fonda del Roser, dos anys després que s'hagués escomès la construcció de la segona església que és l'actual. El 1694 ja hi havia una tomba per als confreres del Roser a la dita capella fonda ⁴⁷. Va ser en aquesta església on es va consolidar a Inca la devoció al Roser. Mostra esplèndida d'aquesta devoció és el retaule barroc del s.XVII que els frares dominicans i els devots inquers dedicaren en la dita capella fonda a la Mare de Déu del Roser. El retaule té a l'àtic una pintura de sant Pius V, gran devot del rosari, al rés del qual s'atribuí la victòria de Lepanto (1571). Deu quadrets umplen la resta del retaule i representen els misteris de goig i de glòria ⁴⁸. Els misteris de dolor són pintats a l'antiga capella del Nin Jesús, devoció molt dominicana, la titularitat de la qual fou substituïda al 1937 per la del Pilar ⁴⁹.

A la parròquia, consta per la visita del bisbe Rubio, de 1780, que ja no es deia missa a la capella del Roser per mor de les obres de la nova església que s'havien iniciat el 1706 ⁵⁰.

El 1789 Jeroni Berard, en el seu viatge a les viles de Mallorca, va veure el retaule del Roser de Gaspar Oms a l'actual capella de la Puríssima. «Sigue la de la Purísima donde han acomodado por motivo de la obra el altar de Nuestra Señora del Rosario, pintura en tabla antigua, grande, sentada en majestuosa silla bajo dosel, y en muchas figurillas bajo de ella pintadas en la misma tabla, de estilo raro pero no del todo inferior, y a cada lado forma un a modo de pilar unos cinco lien-

⁴⁶ Tina SABATER REBASSA, *La introducción del lenguaje pictórico renacentista en Mallorca*, «Estudis Balearics» 29-30, 1988, p.54-57.

⁴⁷ P.J. LLABRÉS, *Sant Domingo d'Inca: el convent, l'església, la parròquia* (Inca 1987), p. 27, 41.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 40.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 38.

⁵⁰ P.J. LLABRÉS, *Culte i devoció a santa Maria...*, p. 29.

cesillos o tablas de los misterios, uno sobre otro, guarnecidos de columnitas paradas con capitel y cornijón, unas sobre otras, que todas juntas sustituyen a dos cañas a cada lado del altar, y los cuadritos a los entrecolumnios, idea rara y antigua»⁵¹. Les expressions: «de estilo raro, pero no del todo inferior», «idea rara y antigua», palesen que el viatger del XVIII ja no valorava gaire el retaule d'Oms. Tampoc el clero d'Inca el devia apreciar: era acomodat allà, però la capella de l'església nova estava destinada a la Puríssima Concepció, advocació que a l'església antiga se situava a la capella del Roser que agombolava diversos altars; així consta per les visites pastorals de 1686, 1704, 1713 i 1731. En la visita del bisbe Rubio (1780) ja s'assenyala que l'altar de la Puríssima es troba entre les capelles de Sant Joan i Sant Sebastià, on el 1789 Jeroni Berard va veure el retaule del Roser⁵².

El 8 de desembre de 1854 Pius IX definí el dogma de la Immaculada Concepció. La devoció a la Puríssima, tan arrelada a Mallorca i a Inca, cobrà nou vigor per les festes que se celebraren el 1855 amb motiu de tal definició. Degué ser aquest fervor, plasmat en el desig de tenir retaule i capella dedicats a la Puríssima en l'església parroquial nova, que va obrir en mala hora una fornícula en la part central de l'antic retaule del Roser per col·locar-hi una imatge de la Immaculada. A la visita que el 1860 fa a Inca el bisbe Miquel Salvà, al seu corresponent inventari, s'assenyala entre les dites capelles de sant Joan i sant Sebastià: «Un cuadro de tela - s'equivoca en la matèria, era una taula- com marco dorado representando los misterios del Santísimo Rosario con una figura de madera de la Purísima Concepción»⁵³. Aquesta era instal·lada a la susdita fornícula evidentment.

El 1866 la parròquia de santa Maria la Major ja havia encomanat i estava pagant a un fuster el nou retaule de la Purísima⁵⁴, que és l'actual i que fou ampliat i remodelat el 1919⁵⁵.

El retaule no és de gaire qualitat com no ho solen ser els d'aquella època. Es ben probable que l'artesà constructor del retaule fos el mateix fuster Coli a qui la confraria de santa Maria la Major encarregà, també el 1866, el lliet de la Mare de Déu d'agost⁵⁶. Les restes que se'n conserven fan probable aquesta atribució.

Instal·lat el nou retaule neoclàssic de la Puríssima a la capella entre Sant Joan i Sant Sebastià, l'antic retaule del Roser fou arraconat a la sagristia segona, vora la capella de sant Joan. El clero de la parròquia, com ja ho havia fet Jeroni Berard, el devia considerar rar i antiquat.

⁵¹ J. BERARD *Viaje a las villas de Mallorca. 1789* (Palma, 1983), p. 257-8.

⁵² P.J. LLABRÈS, *Culte i devoció a santa Maria...*, p. 30.

⁵³ Visita-inventari del bisbe Miquel Salvà a la parròquia d'Inca, 1860, a ADM, sense foliar.

⁵⁴ Libro de culto y fábrica de 1859 a 1866, carpeta 114, de l'arxiu parroquial de santa Maria la Major d'Inca, sense foliar.

⁵⁵ P.J. LLABRÈS, *Culte i devoció a santa Maria...*, p. 31.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 22.

D'aquest arraconament el va treure el 1893 el qui era custos de Sant Domingo d'Inca, Mn. Pau Ferrer (1888-1902) ⁵⁷. Se l'endugué de la parròquia per col·locarlo a l'antiga capella de sant Tomàs d'Aquino, just devora la sagristia, on roman encara el dia d'avui. Per això, a la fornícula central s'hi col·locà una estàtua nova del sant Doctor Angèlic, que actualment ocupa un altre lloc.

El 1920 el seminarista Joan Coli Llobera redactà un treball, una «Monografia històrica de la Iglesia y ex-convento de Santo Domingo de Inca», que fou premiada l'any següent al certamen científic-literari del Seminari diocesà. A la p.44 del manuscrit, després de descriure el retaule del Roser que estudiam, afirma: «Mas debemos consignar aquí que el mencionado retablo es propiedad de la parroquia y está depositado en esta Iglesia porque antes de la definición del dogma de la Inmaculada sólo tenían en la Parroquia esta capilla, pero después de la definición se tuvo la mala idea de hacer un pequeño nicho...». I en la p.77 insistia: «A sus (de Mn. Pau Ferrer) repetidas instancias se depositó el antiguo retablo de la V. del Rosario de la parroquia» ⁵⁸.

Consta, doncs, per aquest testimoni de Mn. Coli que el retaule del Roser de Gaspar Oms pertany al patrimoni artístic de la parròquia antiga d'Inca i que està en dipòsit a Sant Domingo, església que, com hem dit, posseeix a la capella fonda el seu propi i magnífic retaule barroc del Roser.

S'hauria de mirar la possibilitat que el retaule manierista del Roser fos reintegrat a la parròquia per a la qual va ser bastit, one era tan arrelada la devoció del rosari, i que era endemés estoig i sepulcre de la bella imatge de la Mare de Déu morta, patrona dels paraires d'Inca. El canvi no hauria de suposar cap menyscabament per a Sant Domingo, que ha guardat en dipòsit per més de 100 anys el retaule de Gaspar Oms i que té el seu propi retaule del Roser, sufragat pels devots inquers per esser venerat a l'antiga església conventual.

Crec que hi ha diverses raons que avalen el retorn del retaule d'Oms a la parròquia de santa Maria la Major. Primerament que aquesta n'és la propietària i que el retaule manierista del Roser és una de les peçes més significatives del seu patrimoni artístic del s.XVI, juntament amb el del Nom de Jesús. Per a la parròquia antiga d'Inca fou bastit pels confreres del Roser, i pels de l'Assumpció, els paraires, que hi col·locaren el sepulcre de la seva patrona, la bella imatge de la Mare de Déu morta. La parròquia de santa Maria la Major tindria una capella ben adequada per acollir novament el retaule d'Oms, la que està devora la del Sant Crist, anomenada de les Animes i que ara ve a ser un doble de la capella fonda on veneram el sant Crist dels suors, o dels sants Abdon i Senén.

⁵⁷ P.J. LLABRÈS, *Sant Domingo d'Inca...*, p. 46-48.

⁵⁸ He d'agrair la consulta d'aquest manuscrit a Mn. Santiago Cortés que el conserva i que porta moltes notes posteriors a 1920, fetes per l'autor mateix, Mn Joan Coli.

Les capelles de la parròquia major tenen unes dimensions més adequades que les de Sant Domingo per agombolar el retaule d'Oms, ja que es veu a simple vista que el retaule queda constret i gairebé arraconat en la col·locació actual.

Endemés l'església inquera de Sant Domingo manté en general, i salvant algunes intervencions desafortunades d'aquest segle, un conjunt harmònic de retaules barrocs on el retaule manierista d'Oms no troba el lloc adequat. Si es trobàs un retaule barroc, possiblement amb una tela i no una imatge en el quadre central, podria omplir el buit que deixaria el retaule d'Oms amb més encert i harmonia amb la resta de retaules. Per altra banda, així com a la parròquia de santa Maria la Major hi ha dues capelles del sant Crist, així també a Sant Domingo n'hi ha dues del Roser. El doblatge, amb una substitució escaient, podria ser suprimit aconseguint, per ambdues esglésies inquieres, avantatges d'ordre artístic, històric i devocional-litúrgic.

La proposta queda feta, només amb l'ànim d'ajudar a un recobriment sempre més identificador i potenciador del patrimoni artístic inquer.